

JAMES MILROY
**IDEOLOGIJA
STANDARDNOG
JEZIKA¹**

s engleskog prevela Matea Grgurinović

UVOD: PRINCIP UNIFORMNOSTI

Smatra se da mnogi jezici s velikim brojem govornika, poput engleskog, francuskog i španjolskog, imaju **standardnu** varijantu što utječe na način na koji govornici razmišljaju o vlastitom jeziku i jeziku općenito. Možemo reći da govornici takvih jezika, za razliku od govornika manje poznatih jezika, žive u **standardno-jezičnim kulturama**. U takvim kulturama, **jezičnim stavovima** dominiraju snažne ideološke pozicije koje se uvelike temelje na navodnom postojanju ove standardne norme, te se za njih, kada ih promatramo zajedno, može reći da konstituiraju **ideologiju jezičnog standarda** ili „ideologiju standardnog jezika“. Govornici obično nisu svjesni da su uvjetovani ovim ideološkim pozicijama: obično vjeruju da su njihovi stavovi prema jeziku zdravorazumski te pretpostavljaju da se uglavnom svi s njima slažu. O ovome ćemo raspravljati kasnije; prvo trebamo skicirati proces koji je uključen u **standardizaciju** jezika.

Standardizacija se odnosi na mnoge stvari osim jezika: primjerice, primjenjuje se na utege i mjere, i na mnoge vrste predmeta, poput utičnica i električnih instalacija i općenito na predmete koji se izrađuju u tvornicama. U ovim je slučajevima zbog funkcionalnih razloga poželjno da se o točnim vrijednostima svake mjere korisnici međusobno dogovore i da svaki važni predmet bude potpuno jednak svim drugim svoje vrste. Dakle kao proces standardizacija se sastoji od nametanja uniformnosti određenoj vrsti predmeta pa je stoga najvažnije strukturalno svojstvo standardne varijante jezika uniformnost ili nepromjenjivost. U idealnim uvjetima ovo znači da bi svaki govornik svaki zvuk trebao izgovarati jednako te da bi svi govornici trebali koristiti jednake gramatičke oblike i vokabular na isti način. (To isto tako podrazumijeva da se jezik ne bi trebao mijenjati.) U načelu dakle, kada postoje dvije ili više varijanti istog jezičnog oblika, samo jedna od njih može ući u standardnu varijantu. Na primjer, iako se izrazi *you were* i *you are*² oba koriste u engleskom jeziku, samo se za jedan smatra da je standardni oblik. Kako bi se ispunili uvjeti samog procesa standardizacije, nije važno koja je od ovih **varijanti** prihvaćena: standardizacija tek zahtijeva da je jedna, *i samo jedna*, prihvaćena. U praksi međutim faktori koji su van samog procesa standardizacije utječu na izbor jedne, a ne druge varijante, i ovi faktori, kada se uzmu zajedno, ono su što čini ideologiju standarda.

U praksi ideal apsolutne uniformnosti nikada nije postignut. Iako standardizacija jezika obeshrabruje promjenjivost nijedan jezik nikada nije u potpunosti nepro-

¹ Tekst je preuzet iz zbornika *The Routledge Companion to Sociolinguistics*, ur. Carmen Llamas, Louise Mullany i Peter Stockwell (London – New York: Routledge, 2007), 133–139.

² Budući da se radi o primjerima iz engleskog jezika, odlučili smo primjere ostaviti u originalu (op. prev.).

mjenjiv. U pisanom je jeziku uniformnost skoro u potpunosti postignuta, posebice u tiskanoj uporabi, no govorni je jezik manje podložan standardizaciji. Izgovor u engleskom jeziku, na primjer, strahovito varira ovisno o geografskoj i socijalnoj dimenziji i može se brzo mijenjati. Dakle standardni je jezik idealizacija; to je prije ideja nego potpuno ostvarena stvarnost i varijante koje još uvijek zovemo standardni engleski, standardni francuski, itd. zapravo nisu u potpunosti konstantne ili potpuno otporne na promjenu.

Ideal standarda zahtijeva aktivno održavanje i dokle god razni faktori (poput obrazovnog sustava) pridonose tom održavanju proces **jezične promjene** se usporava. Dostupnost standardne varijante zapravo je u ljudskoj komunikaciji jako funkcionalna, kao što su standardizirani utezi i mjere tako očito funkcionalni. Standardizirane varijante razumije veći broj ljudi nego lokalizirane **dijalekte**. Nadalje, postojanje **funkcionalnih stilova** jedna je od karakteristika standardnog jezika: može se koristiti u raznim sferama aktivnosti. I doista, na funkcionalne stilove možemo gledati kao na jednu od pokretačkih snaga koja potiče standardizaciju. Kako raste broj funkcija u kojima se jezik koristi, postaje sve važnije i važnije da varijanta koja je najbliže uniformnosti može ispuniti sve ove funkcije. Kao što je širenje raznih kovanica ili utega i mjera nefunkcionalno, isto bi tako širenje različitih jezičnih formi bilo nepoželjno u društvu koje zahtijeva raširenu komunikaciju.

Tokom povijesti, napredna standardizacija utega i mjera događala se je paralelno s usponom kapitalizma i širenjem velike ekonomske aktivnosti – čini se da se je nešto slično dogodilo i u jezičnoj standardizaciji. Srednjovjekovne (predstandardne) jezične varijante veoma su se razlikovale i bile su jako promjenjive. Iako je jezična uniformnost posebno poželjna kada se radi o pravnim, trgovačkim i službenim pisanim dokumentima (budući da oni zahtijevaju jasnoću i odsustvo dvosmislenosti) napredak standardizacije kroz stoljeća događao se je paralelno s ekonomskim i tehnološkim napretkom. Jedna od posljedica ove dugotrajne tendencije prema jezičnoj uniformnosti bilo je širenje ideologije standarda među govornicima. Pažnju ćemo sada posvetiti tom procesu, s naglaskom na njegovim međusobno povezanim i preklapajućim karakteristikama – ideji **pravilnosti**, važnosti **autoriteta**, važnosti **prestiza** i ideji legitimnosti.

PRAVLNOST I AUTORITET

Važna posljedica jezične standardizacije bio je razvoj svijesti među govornicima o „ispravnom“, ili kanonskom, obliku jezika. U standardno-jezičnim kulturama gotovo se svi priklanjaju ideji pravilnosti. Za neke se oblike vjeruje da su ispravni, a za druge da su pogrešni i to se u većini slučajeva uzima kao zdravorazumsko. Iako su

pravila o tome što je pravilno zapravo jeziku nametnuta izvana, govornici smatraju da su ta ista pravila svojstvena jeziku samom. U tom je pogledu *očito* na primjer da je iskaz *I seen it* pogrešan, a *I saw it*, jednako očito, ispravan. Za veliku većinu govornika u standardno-jezičnoj kulturi, što uključuje i veoma inteligentne i obrazovane ljude, stvari stoje ovako: uvriježeno je mišljenje da su pravila o onome što je ispravno pravila jezika (a ne društva) i ne treba postojati nikakvo opravdanje za odbacivanje *I seen it*. Ponekad opravdanje *jest* dano, npr. da je *seen* particip, a ne prošli oblik glagola, no kada se ovo dogodi to je racionalizacija poslije činjenice. Ne postoji pravilo svojstveno jeziku koje ograničava *seen* na glagolski pridjev i zabranjuje ga kao prošli oblik glagola: „pravilnost“ izraza *I saw it* ovisi isključivo o činjenici da je postao standardni oblik prošlog glagolskog vremena. U čisto lingvističkim terminima, izbor da se jedan izraz koristi, a drugi ne, posve je arbitraran. Dakle da standardna varijanta preferira *seen* tada bi izraz *I seen it* bio ispravan.

Ova proizvoljnost najočitija je kod pravila pisanja. Pravopis je najuspješnije standardizirana razina jezika – varijacije u pisanju obično se ne toleriraju. Na primjer pisanje *sope* smatra se pogrešnim, a *soap* pravilnim. No opet, ne postoji nikakav razlog zašto ne bi moglo biti obrnuto (u osamnaestom stoljeću rječnik doktora Samuela Johnsona prihvaćao je oba načina pisanja: slično je bilo sa *choak* i *choke*). Međutim, u standardno-jezičnim kulturama, izbor nije proizvoljan, vjeruje se da je *lingvistička činjenica* da je jedan izbor pravilan, a drugi pogrešan. Svatko bi to trebao znati – znati to dio je općeg znanja i u standardno-jezičnoj kulturi vi ste krivi ako ne znate pravilno pisati ili govorite neispravno. Smatra se da je svima dostupno da nauče koji su oblici točni; dakle smatra se da je sasvim u redu diskriminirati, pri zapošljavanju primjerice, ljude koji koriste oblike **koji nisu standardni**. Iako danas nije prihvatljivo nekoga otvoreno diskriminirati na temelju pripadnosti **etničkoj** skupini, **društvenoj klasi**, religiji ili na temelju **spola**, otvorena diskriminacija na temelju nečijeg jezika još uvijek je prihvatljiva. Ljudi još uvijek, nažalost, obično ne shvaćaju da jezik služi kao posrednik za ostale društvene kategorije. Budući da je osoba koja koristi jezične forme koje nisu standardne često pripadnik manjinske etničke skupine ili niže društvene klase efekt jezične diskriminacije jest da diskriminira etničke manjine i skupine iz niže društvene klase.

Vjerovanje u pravilnost iznimno je važan faktor u onome što smo nazvali održavanje standardnoga jezika ili, da budemo precizniji, održavanje svijesti o standardu i ono vodi do raširenog mišljenja koje je u potpunoj suprotnosti spram onoga što većina lingvista podučava. Lingvisti obično govore da jezik pripada svim izvornim govornicima – da se razvija prvenstveno unutar govornikova uma te je stoga u osnovi kognitivni fenomen. U standardno-jezičnoj kulturi jezik je međutim, podrazumijeva se, u posjedu samo nekolicine ljudi (koji obično nisu jasno određeni) koji imaju au-

toritet da svima drugima nameću jezična pravila. Ideološka je pozicija jasna već u djelima pisca Jonathana Swifta (1712) koji je vjerovao da treba odrediti grupu ljudi koja će „srediti“ engleski jezik kao trajno uniformnu strukturu: „Ono što mi je najvažnije“, piše, „jest da se smisli nekakva Metoda da se naš jezik *ustanovi* i *fiksira* zauvijek (...) Zato što smatram da je bolje da jezik nije u potpunosti savršen, od toga da se stalno mijenja.“ U osnovi Swiftovih pretpostavki jest mišljenje da je jezik kulturni fenomen – usađen u društvena događanja prije nego izrastao iz individualnih kognitivnih sposobnosti – i to je zapravo rašireno mišljenje u bilo kojoj standardno-jezičnoj kulturi. S ovoga gledišta jezik je jednak kulturnim proizvodima poput umjetnosti, zakona i religije te se smatra da egzistira izvan govornika i njegove/njezine neposredne okoline. Zbog svih ovih razloga u takvoj kulturi ima savršenog smisla suditi o onome što je dobro i loše, točno i pogrešno, lijepo i ružno u jeziku.

Obrazovni sustav važan je faktor u širenju znanja o standardnom jeziku. I zaista, ljudi smatraju da je razumno reći da djeca idu u školu da „nauče engleski“, a kada su već zapravo u predškolskim godinama usvojili osnove gramatike i fonologije govornog engleskog jezika prirodno i bez jasnih uputa. U školi dijete prvenstveno uči čitati i pisati, a **pismenost** se usvaja u standardnom jeziku. Smatra se dakle da u školi djeca uče materinji jezik posredstvom autoriteta koji imaju privilegirani pristup njegovim misterijima, dok zapravo, djeca usvajaju znanje o standardnom pisanom obliku. Ono što je karakteristično za ideologiju standarda jest da ljudi vjeruju da je ova uniformna standardna varijanta, sa svim svojim nametnutim pravilima onoga što je ispravno, zapravo jezik sam.

Održavanje standardnog jezika očito ovisi o poslušnosti prema autoritetu. U ovu je svrhu poželjno da je standardni jezik kodificiran. Standardni je engleski, za razliku od drugih varijanti engleskog, tokom stoljeća **kodificiran** rječnicima, gramatikama, vodičima za izgovore i jezičnim priručnicima i njih se redovito konzultira kao autoritete o onome što je ispravno. Iako mnogi priručnici mogu biti korisni, posebice onima koji pišu engleskim jezikom, neki od njih (obično pretencioznih naslova poput *Poboljšajte svoj engleski!*) često ne pružaju dobre informacije, a njihovi se autori čak hvale kako su znanstvenici i inženjeri koji nisu kvalificirani lingvistički stručnjaci. Često zagovaraju uporabu oblika koji su zastarjeli i osuđuju uporabu oblika koji spadaju u normalni govorni engleski, poput „It’s me“ i „Who do you think you’re talking to?“. U nekim zemljama krovni jezični autoritet utjelovljen je u nacionalnim akademijama, poput Académie française, koje mogu imati i zakonodavnu moć (vidi Poglavlje 20). Takvi autoriteti obično javnim proglasima određuju što je prihvatljivo u jeziku, no njihova je najvažnija aktivnost osuđivanje uporaba novih oblika koji su ušli u jezik, posebice riječi koje su **posuđene** iz drugog jezika. Ne brinu se dakle samo za održavanje uniformnosti, već i time da jezik održe „čistim“.

PRESTIŽ

Već je spomenuto da pri odabiru jedne uporabe između dviju ili više varijanti za proces standardizacije nije važno koji je oblik odabran te da su u praksi drugi faktori uključeni u proces selekcije. Jedan je od njih autoritet; drugi je **prestiž**, o kojemu ćemo sada govoriti. Većina ljudi smatra da je jedna od sljedećih rečenica u određenom smislu „bolja“ od druge:

(1) He was a man what didn't believe nothing.

(2) He was a man who didn't believe anything.³

Možemo reći da (2) ima veći prestiž od (1). Dalje, možemo tvrditi da (standardni) „dijalekt“ rečenice (2) ima veći prestiž od (nestandardnog) dijalekta rečenice (1). Treba međutim primijetiti da prestiž nije primarno svojstvo jezičnog oblika ili varijante – on je svojstvo govornika, ili grupe govornika, od kojih neki imaju veći društveni prestiž od drugih što je očito povezano s razlikama u društvenoj klasi ili društvenom statusu. Dakle prestiž jezičnim varijantama dodjeljuju govornici, a dodjeljuju ga uporabama oblika za koje se smatra da su jezični oblici viših društvenih klasa. Ovdje se opet radi o autoritetu: neke društvene skupine imaju veći autoritet nego druge. Jasno je da je proces selekcije jako osjetljiv na društvene i društveno-političke faktore.

Suprotnost prestižu je **stigma**. Jezični oblici koje niže društvene klase preferiraju često su stigmatizirane u široj zajednici, i to su obično oblici koje obrazovni sustav odbacuje. Zaista, ponekad su ubrani idiomi do te mjere stigmatizirani da možemo čuti tvrdnje kako njihovi govornici ne znaju „vlastiti jezik“. Sljedeći komentar školskog inspektora iz godine 1925. ekstremni je primjer efekata i djelovanja ideologije standarda:

Dođite u londonsku osnovnu školu ... i primijetit ćete da su dječaci i djevojčice gotovo nerazumljivi. Ispuštaju zvukove, ali ne mogu govorit ... slušajte ih dok se „igraju u školama“; jedva možete prepoznati svoj materinji jezik.

Prestiž je međutim sklizak koncept jer pojedinci mogu različito dodjeljivati prestiž određenim skupinama, te dakle, određenim uporabama jezika. Nije nužno istinito da idiom najviše društvene skupine i najviše pridonosi standardnoj varijanti. Upravo suprotno, sociolingvistička istraživanja uvelike pokazuju da su idiomi malenih elitnih

³ U prijevodu na hrvatski jezik obje zamjenice, i *what* i *who*, označavaju hrvatsku zamjenicu *koji*, samo što se zamjenica *what* odnosi na neživa bića, a *who* na osobe. Zato se u ovom primjeru zamjenica *who* smatra kao „točnija“ ili „bolja“. (op. prev.)

grupa općenito recesivni. U Velikoj Britaniji na primjer govor prijestolonasljednika čini se poprilično staromodnim, mlađi su članovi obitelji više usklađeni s govorom srednje klase. U Sjedinjenim Američkim Državama više klase u Bostonu i New Yorku nisu imale nikakav utjecaj na „Network Standard“⁴ izgovor. Čini se da ono što postaje standard uvelike određuju oni čiji prihodi ovise o široko rasprostranjenoj društvenoj komunikaciji; na primjer, poslovni ljudi, odvjetnici, novinari. Relativni prestiž takvih grupa može igrati određenu ulogu u određivanju što će postati standard, a neki od tih ljudi mogu oblikovati vlastiti govor na temelju jezika društvene skupine koju percipiraju kao onu iznad njih, ali standardni jezik nije izravni proizvod jezika najviše društvene skupine, poput ekstremno bogatih ili aristokracije.

LEGITIMNOST

Formiranje ideje standardne varijante, širenje znanja o ovoj varijanti, njezino kodificiranje u gramatikama i rječnicima široke upotrebe i njezino korištenje u širokom rasponu funkcija – sve to vodi do devaluacije drugih varijanti. Standardni oblik postaje legitimni oblik, a ostali oblici, prema raširenom vjerovanju, postaju nelegitimni. Obično se nazivaju ne-standardni ili čak sub-standardni. Povjesničari jezika bili su najglasniji u uspostavljanju ove legitimnosti jer važno je da standardni jezik sudjeluje u (veličanstvenoj) povijesti nacionalne države, budući da je jezik te iste nacionalne države, a ponekad i velikog carstva. I zaista, na jezik se gleda kao na dio identiteta nacionalne države. 1920-ih godina utjecajni jezični povjesničar H. C. Wyld smatrao je da je standardna varijanta najvažniji „dijalekt“ te je na toj ideji temeljio svoju povijest engleskog jezika. Tvrdio je da su drugi dijalekti nevažni osim ako pridonose povijesti standarda. U tom su smislu ti dijalekti imali određeni legitimitet: viktorski dijalektolozi pokazali su da ovi ruralni oblici mogu biti korisni u rekonstruiranju ranih faza engleskog. Dakle ovi su dijalekti imali *povijesti*. Međutim, posve je drugačije bilo s urbanim vernakularima.

Iako ih je najvjerojatnije koristila većina populacije nije se uopće smatralo da su urbani oblici engleskog „dijalekti“: Wyld je smatrao (nesumnjivo u skladu s općim mišljenjem) da su oni vulgarni i neuki pokušaji da se usvoji i oponaša standard. Smatralo se dakle da nemaju vlastitu povijesti i da su nezakoniti potomci standarda. Od tada, pisane povijesti engleskog jezika od otprilike 1500. godine do sada obično su se pisale kao povijesti interne strukture samo jedne varijante – standardnog engleskog. Ovo obično uključuje jezik književnosti, budući da djela velikih autora također

⁴ *Network Standard* varijanta je izgovora koji navodno preferiraju radio spikeri i voditelji na televiziji. (op. prev.)

pomažu dodjeljivanju legitimnosti (i prestiža) jeziku. (Ako možemo reći da je engleski „jezik Shakespearea“ dodjeljujemo mu dodatnu čast). Povijesti engleskog jezika u velikoj su mjeri *kodificiranja* povijesti standardnog jezika i ova su kodificiranja sama dio procesa legitimizacije standardnog jezika koji funkcionira kao jezik nacionalne države, njezinih kolonija i bivših kolonija. Historizacija jezika zahtijeva da jezik ima kontinuiranu povijest bez prekida, cijenjene i legitimne pretke te dugačak pedigree – povjesničari jezika to su svakako dodijelili engleskom – no uglavnom, kao što smo vidjeli, njegovoj standardnoj varijanti.

Možemo zaključiti kako svi standardni jezici moraju dobiti neki oblik legitimnosti te da svi moraju biti održavani i zaštićeni putem autoriteta i doktrine ispravnosti. Također, obično postoji i tradicija pritužbi govornika na jezik, koji kukaju nad niskom kvalitetom opće jezične uporabe te tvrde kako jezik propada. Ovo također pridonosi održavanju ideologije standarda prisutnom u javnom mnijenju. U standardno-jezičnim kulturama alternativa svemu ovome prestrašna je da bi se o njoj razmišljalo: vjeruje se da ako se zanemare ovi napori održavanja jezika da će se on pokvariti i propasti te da će se na kraju raspasti. Tvrđi se da budućnost jezika ne može biti stavljena u ruke milijuna govornika koji ga svakodnevno koriste: ako se privilegirane institucije ne brinu za njega, on će zasigurno propasti.